

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 13, Αρ. 1 (2024)

Τεύχος 13

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός Τόμος: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση
Επιμέλεια: Ελένη Σκούρτου, Κωνσταντίνος Βρατσάλης, Αλβίζος Σοφός

Τεύχος 13, 2024

Αναπαραστάσεις εκπαιδευτικών για τη γλωσσική εκπαίδευση μαθητών/τριών με προσφυγικό υπόβαθρο

Φωτεινή Καλογερογιάννη

doi: [10.12681/revmata.37697](https://doi.org/10.12681/revmata.37697)

Copyright © 2024, Φωτεινή Καλογερογιάννη

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front/license.cc-by-nc-sa4/##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front/license.cc-by-nc-sa4/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλογερογιάννη Φ. (2024). Αναπαραστάσεις εκπαιδευτικών για τη γλωσσική εκπαίδευση μαθητών/τριών με προσφυγικό υπόβαθρο. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 13(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.37697>

Αναπαραστάσεις εκπαιδευτικών για τη γλωσσική εκπαίδευση μαθητών/τριών με προσφυγικό υπόβαθρο

Φωτεινή Καλογερογιάννη

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

fkaloger@del.auth.gr

Abstract

This research aims to contribute to the debate on the need for an intercultural-inclusive school by focusing on the perceptions of teachers working in public schools regarding the language education of children with refugee background. Data was collected using a questionnaire distributed online to 54 teachers who taught in classes with refugee students during the school year 2021-2022. Descriptive statistical analysis techniques and inferential statistical analysis techniques (χ^2) were chosen for data analysis. The findings summarize the teachers' positive attitude towards refugee students, while highlighting their perceptions about the obstacles and suggestions for more effective learning of Greek. Finally, an attempt is made to record the variations in the teachers' responses in relation to the variables such as *service experience* and *educational level*.

Key-words: Intercultural education, language teaching, refugees, immigrants, bilingualism

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια οι αυξανόμενες ροές προσφύγων, η παρουσία ασυνόδευτων ανηλίκων σε δομές προσφύγων και η κατάθεση μεγάλου αριθμού αιτήσεων χορήγησης ασύλου φέρνουν στην επιφάνεια σημαντικά ζητήματα που προκύπτουν για την εκπαίδευση των παιδιών με προσφυγικό υπόβαθρο. Στο πλαίσιο αυτό, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θέτει ως βασικό στόχο της εκπαιδευτικής πολιτικής του τη διαμόρφωση του διαπολιτισμικού-συμπεριληπτικού σχολείου του 21^{ου} αιώνα για την επίτευξη του οποίου από τη μια πλευρά ενισχύει τις σχολικές μονάδες με Τάξεις Υποδοχής για τους/τις μαθητές/τριες της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που είτε δεν γνωρίζουν καθόλου την ελληνική γλώσσα είτε γνωρίζουν τα στοιχειώδη, ενώ από την άλλη δημιουργεί τις Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ), οι οποίες κατά κανόνα λειτουργούν στον χώρο του σχολείου κατά τις απογευματινές ώρες ως πρώτο στάδιο ένταξης των παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία μέσω της εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης ή/και ξένης γλώσσας, της ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και της ενδυνάμωσης ταυτότητας των μαθητών/τριών. Παράλληλα, προβλέπονται υπηρεσίες διερμηνείας, υλικό για τους/τις μαθητές/τριες και τους/τις εκπαιδευτικούς και επιμόρφωση των τελευταίων σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την ένταξη των μαθητών/τριών με διαφορετικό υπόβαθρο στη σχολική πραγματικότητα [1].

Ωστόσο, στο πεδίο της έρευνας για θέματα που αφορούν την εκπαίδευση των προσφύγων και των μεταναστών παιδιών επισημαίνονται σημαντικά εμπόδια για την ουσιαστική ένταξη των μαθητών/τριών αυτών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Τα εμπόδια αυτά σχετίζονται κυρίως με την έλλειψη κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, με την κατάσταση των ίδιων των μαθητών/τριών (τραυματικές εμπειρίες, μεγάλα διαστήματα αποσχολοποίησης, έλλειψη εξοικείωσης με την ελληνική γλώσσα και δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης), αλλά και με την επαφή της οικογένειας των παιδιών αυτών με το σχολείο (Στεργίου & Σιμόπουλος 2019). Στο πλαίσιο του προβληματισμού της εκπαιδευτικής πολιτικής που πρέπει να ακολουθείται για την εκπαίδευση των προσφύγων αναδεικνύονται ζητήματα και διλήμματα που αφορούν τη συνεκπαίδευση των μαθητών/τριών ή την παρακολούθηση προπαρασκευαστικών τάξεων πριν την ένταξη στην κανονική τάξη και συνακόλουθα τον τρόπο διδασκαλίας ειδικά του μαθήματος της ελληνικής γλώσσας, καθώς συζητείται η αναγκαιότητα της εκμάθησης της Ελληνικής ή της Αγγλικής ως γλώσσας που θα χρειαστούν

περισσότερο στην πορεία της ζωής τους. Αναδεικνύεται, επίσης, το χάσμα μεταξύ εξαγγελίας και πραγμάτωσης σχετικά με τη λειτουργία των τάξεων υποδοχής και των ΔΥΕΠ [2].

Θεωρούμε τη διαπολιτισμικότητα ως αρχή που διαπερνά στο σχολικό περιβάλλον. Αυτό συνεπάγεται την αναγνώριση των αναγκών και των ιδιαιτεροτήτων του «άλλου», η οποία θα λαμβάνεται υπόψη στον σχεδιασμό των αναλυτικών προγραμμάτων, τη συγγραφή των βιβλίων, την εκπαίδευση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, εστιάζοντας όχι στην υπογράμμιση της διαφορετικής ταυτότητας, αλλά στον εμπλουτισμό των πολλαπλών ταυτοτήτων των μαθητών/τριών και την απόκτηση των δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για να λειτουργήσουν ως αυριανοί πολίτες στο σύγχρονο κόσμο (Μάρκου 2010). Με βάση αυτόν τον άξονα, η αποτύπωση της οπτικής των εκπαιδευτικών για τα θέματα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, της γλωσσικής διδασκαλίας και της διαχείρισης των διαφόρων μορφών ετερότητας των μαθητών/τριών είναι σημαντική για να διερευνήσουμε περαιτέρω το αν και πώς εντάσσονται οι μαθητές/τριες με προσφυγικό υπόβαθρο στο δημόσιο ελληνικό σχολείο.

2. Γλωσσική εκπαίδευση των παιδιών με προσφυγικό υπόβαθρο στο ελληνικό σχολείο: ερευνητικά δεδομένα

Στο πλαίσιο των ερευνών που έχουν εκπονηθεί για τη γλωσσική εκπαίδευση των μαθητών/τριών προσφύγων παρατηρείται η διερεύνηση θεμάτων σχετικών με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, τη διγλωσσία ή/και πολυγλωσσία και τη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας από την οπτική των εκπαιδευτικών, κυρίως ως προς τις στάσεις και τις αντιλήψεις τους για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων, τη διαπολιτισμική τους ετοιμότητα και τις καλές εκπαιδευτικές και διδακτικές πρακτικές.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τις στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τον ίδιο τους τον ρόλο φαίνεται ότι νιώθουν συχνά ανέτοιμοι/ες σχετικά με το πώς θα μπορούσαν να διαχειριστούν τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες τόσο κοινωνικά όσο και γλωσσικά, εκφράζοντας αρνητικές απόψεις, κυρίως για τη συμπεριφορά και την νοοτροπία των παιδιών και των γονιών τους, εξαιτίας του διαφορετικού πολιτισμού και των αξιών τους, ενώ προκύπτει το ερώτημα για το αν η αξιοποίηση στοιχείων της γλώσσας και της κουλτούρας των μαθητών/τριών στην εκπαιδευτική διαδικασία γίνεται επιφανειακά, καθώς οι ίδιοι/ες, οι εκπαιδευτικοί επιλέγουν ως κύρια μέθοδο τη μετωπική διδασκαλία (Μαλιγκούδη & Τσαουσιδής 2020). Αν και οι στάσεις των εκπαιδευτικών φαίνεται να είναι περισσότερο θετικές και λιγότερο φοβικές απέναντι στους/στις μαθητές/τριες πρόσφυγες, οι επιλογές τους παραμένουν μονοπολιτισμικές – μονογλωσσικές και τείνουν να θεωρούν την οικογένεια ως υπεύθυνη για τις περιπτώσεις σχολικής αποτυχίας των μαθητών/τριών, λόγω της παράλληλης χρήσης πολλών γλωσσών (Στεργίου & Σιμόπουλος 2019). Ακόμη και στον θεσμό των ΔΥΕΠ, που αφορά την εκπαίδευση μόνο παιδιών με μεταναστευτικό και προσφυγικό υπόβαθρο, παρατηρούνται δυσκολίες από τη μεριά των εκπαιδευτικών, ενώ οι τελευταίοι καταθέτουν προτάσεις, ώστε να λειτουργούν πιο αποτελεσματικά οι τάξεις ΔΥΕΠ και οι ίδιοι/ες να νιώθουν πιο έτοιμοι/ες για την εκπαιδευτική διαδικασία (Katsigianni & Kaila 2019).

Η αναγκαιότητα της επιμόρφωσης σε ζητήματα διαχείρισης της ετερότητας των μαθητών/τριών προσφύγων επισημαίνεται ιδιαίτερα από τους/τις ίδιους/ες τους/τις εκπαιδευτικούς σε σχετικές έρευνες (Mitits 2018· Γιαβρίμης 2022). Μάλιστα, το αίτημα επιμόρφωσης στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους ανάπτυξης επιθυμούν να συνδέεται άμεσα με τις πραγματικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην εκπαιδευτική πράξη (Στεργίου & Σιμόπουλος 2019). Ωστόσο, εκτός από τη δική τους επιμόρφωση, τονίζουν και την ανάγκη να ενισχυθούν από τη μια πλευρά οι γνώσεις των ημεδαπών μαθητών/τριών για την πολυπολιτισμικότητα (Σγούρα, Μάνεσης & Μητροπούλου 2018) και από την άλλη πλευρά οι να ενισχυθούν ίδιοι/ες οι μαθητές/τριες πρόσφυγες ως προς την εκμάθηση της Ελληνικής και την υιοθέτηση της ελληνικής κουλτούρας (Zotou 2017· Γιαβρίμης 2022).

Ειδικά, για το ζήτημα της διγλωσσίας διαπιστώνεται συχνά μια αντιφατική στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στη διγλωσσία, καθώς σε θεωρητικό επίπεδο παρουσιάζονται κυρίως θετικοί/ες, ενώ στη διδακτική πράξη λιγότερο θετικοί/ες (Gkaintartzi, Kiliari & Tsokalidou 2015· Mattheoudakis, Chatzidaki & Maligkoudi 2017). Η διλημματική στάση επιβεβαιώνεται και από τις απόψεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην πολιτισμική ετερότητα και τη διαχείρισή

της μέσω της εφαρμογής νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Sakka 2010). Συγκεκριμένα, στις απόψεις τους σχετικά με τη χρήση των γλωσσών προέλευσης από τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες, στην πλειονότητά τους δεν θεωρούν προβληματική τη χρήση των μητρικών γλωσσών, αλλά σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλο (2019: 170), ένας/μία στους/ις τρεις εκπαιδευτικούς τη θεωρεί εμπόδιο για τη διαδικασία της εκπαιδευτικής ένταξης. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί των ξένων γλωσσών παρουσιάζονται πιο θετικοί/ες απέναντι στη διδασκαλία των μητρικών γλωσσών, τονίζοντας την απόκτηση πολύγλωσσης επικοινωνιακής ικανότητας και τα γενικότερα οφέλη από την ένταξη τους στο σχολικό πρόγραμμα, αν και εκφράζουν τους προβληματισμούς τους σχετικά με την ανάπτυξη της πολυγλωσσίας, την οργάνωση και την υιοθέτηση νέων αρχών και μεθόδων διδασκαλίας των γλωσσών (Griva & Chostelidou 2012). Για την αποτελεσματική ένταξη της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών στο σχολικό πρόγραμμα, αλλά και γενικότερα για τη διαχείριση της διγλωσσίας, τονίζεται η αναγκαιότητα να συνδεθεί το μακρο-επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής με το μικρο-επίπεδο της οικογένειας και του σχολείου, ώστε το τελευταίο να είναι σε θέση να δημιουργήσει ένα ανοιχτό περιβάλλον μάθησης στην πολυγλωσσία και την πολυπολιτισμικότητα, όπως προκύπτει από τις απόψεις τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των ίδιων των μαθητών/τριών και των γονιών τους για τη διγλωσσία και τη διγλωσσική ανάπτυξη (Γρίβα & Στάμου 2014).

Στο πλαίσιο αυτού του διαλόγου για την ενίσχυση των εκπαιδευτικών προτείνονται καλές πρακτικές από τον χώρο της διαπολιτισμικής διδακτικής (Δημητριάδου 2008· Κεσίδου 2008) και της διδασκαλίας της Ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας (Στεργίου & Σιμόπουλος 2019: 321-347), ενώ παράλληλα προτείνονται πρακτικές αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών (Σοφός 2021) και των τεχνών (μουσικής, θεάτρου, χορού, κινηματογράφου) στη διδασκαλία (Στεργίου 2013· Καλογερογιάννη 2023).

3. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των αναπαραστάσεων των εκπαιδευτικών για τη γλωσσική εκπαίδευση των παιδιών με προσφυγικό ιστορικό μέσα από την εμπειρία τους με τα παιδιά αυτά στο σχολείο σε διάφορους τομείς. Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ερωτήματα που προέκυψαν κατά τον σχεδιασμό της παρούσας έρευνας αφορούν την ανίχνευση των αναπαραστάσεων των εκπαιδευτικών στους εξής τρεις τομείς:

- α) Ποια εμπόδια θεωρούν ως τα πιο βασικά στη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής από τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες;
- β) Ποιες προτάσεις θεωρούν τις πιο κατάλληλες για τη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας στην Ελληνική των μαθητών/τριών προσφύγων;
- γ) Ποιες είναι οι αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στην εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων γενικά;

Παράλληλα, ελέγχονται μέσα από την έρευνα οι τάσεις μεταξύ των εκπαιδευτικών ως προς:

- δ) Κατά πόσο η εκπαιδευτική εμπειρία (προϋπηρεσία) επιφέρει μια διαφοροποίηση στις απαντήσεις των εκπαιδευτικών στους προαναφερόμενους τομείς;
- ε) Κατά πόσο η βαθμίδα στην οποία εργάζονται οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί επιφέρει μια διαφοροποίηση στις απαντήσεις τους στους προαναφερόμενους τομείς;

4. Μεθοδολογία

4.1 Ερευνητικό σχέδιο

Το ερευνητικό σχέδιο της παρούσας έρευνας είναι η συγχρονική μελέτη (cross sectional research design), καθώς επιλέχθηκε μια συγκεκριμένη ομάδα – εκπαιδευτικοί που διδάσκουν σε τάξεις με παιδιά με προσφυγικό ή/και μεταναστευτικό υπόβαθρο – μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή – το σχολικό έτος 2021-2022 (Clark et al. 2021). Στο πλαίσιο αυτό, έγινε συλλογή ποσοτικών δεδομένων για μια σειρά από εξαρτημένες και ανεξάρτητες μεταβλητές από τις οποίες ελέγχθηκαν κατά πόσο δύο ανεξάρτητες μεταβλητές (έτη προϋπηρεσίας και βαθμίδα εκπαίδευσης) διαφοροποιούν τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών ως προς τα

ερευνητικά ζητήματα που έχουμε θέσει, προκειμένου να εντοπιστούν τάσεις που αξίζει να μελετηθούν περαιτέρω.

4.2 Ερευνητικό εργαλείο

Το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα ήταν το ερωτηματολόγιο, το οποίο κατασκευάστηκε από την ερευνήτρια με βάση το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε από τους Στεργίου και Σιμόπουλο (2019). Επιλέχθηκε ως το πιο κατάλληλο εργαλείο για τη διευκόλυνση συμπλήρωσής του από τους/τις συμμετέχοντες/ουσες μέσω της χρήσης του google-form. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε τα δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων/ουσών και τρεις άξονες ερωτήσεων στους οποίους οι συμμετέχοντες/ουσες εξέφραζαν τον βαθμό συμφωνίας τους και αφορούσαν τα εξής θέματα:

- α) Παράγοντες δυσκολίας της εκμάθησης της Ελληνικής για τα παιδιά-πρόσφυγες
- β) Προτάσεις βελτίωσης της γλωσσικής ικανότητας των μαθητών/τριών προσφύγων
- γ) Γενικές διαπιστώσεις για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων.

4.3 Δείγμα

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελούν 54 εκπαιδευτικοί κυρίως των ειδικοτήτων ΠΕ70-Δάσκαλοι/ες (53,7%) και ΠΕ02-Φιλολόγοι (29,6%), ενώ υπάρχει μια μικρή εκπροσώπηση των κλάδων ΠΕ60-Νηπιαγωγοί, ΠΕ06-Φιλολόγοι Αγγλικής, ΠΕ79-Μουσικής και ΠΕ86-Πληροφορικής, οι οποίοι/ες εργάζονται στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και κατά το σχολικό έτος 2021-2022 είχαν από έναν μικρό έως μεγάλο αριθμό μαθητών/τριών προσφύγων στη σχολική μονάδα που εργάζονταν. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν γυναίκες (77,8%) με μόνιμη σχέση εργασίας στην εκπαίδευση (79,6%) και είχαν παρακολουθήσει κυρίως επιμορφωτικά σεμινάρια με θέματα σχετικά με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και τη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας (75,9%). Κατά το σχολικό έτος 2021-2022, οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί εργάζονταν κυρίως σε τυπικές τάξεις, στις οποίες φοιτούσαν μαθητές/τριες πρόσφυγες (83,3%) και λιγότεροι/ες σε ΔΥΕΠ (5,6%), σε Τάξεις Υποδοχής (3,7%), σε σχολεία Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (3,7%) και σε παράρτημα Νηπιαγωγείων σε Κέντρα Φιλοξενίας (3,7%). Ως προς τα χρόνια εμπειρίας στη δημόσια εκπαίδευση, το 51,9% έχει κάτω από 20 χρόνια εμπειρίας, ενώ το 41,8% πάνω από 20 χρόνια εμπειρίας.

Η στρατηγική δειγματοληψίας που ακολουθήθηκε στην έρευνα ως η πιο κατάλληλη για διερευνητικές έρευνες ήταν η δειγματοληψία χιονοστιβάδας (snowball sampling) (Χριστοδούλου 2022) χρησιμοποιώντας ανθρώπους-κλειδιά του πεδίου (key informants). Ειδικότερα, μέσα από επαφές με συντονιστές/τριες εκπαίδευσης προσφύγων στην Κεντρική, Βόρεια και Νότια Ελλάδα, διανείμαμε ερωτηματολόγια σε εκπαιδευτικούς οι οποίοι/ες διδάσκουν σε τάξεις με μαθητές/τριες με προσφυγικό ή/και μεταναστευτικό υπόβαθρο και έχουν εμπειρία σχετικά με τα ζητήματα που μας απασχολούν στην παρούσα έρευνα. Με αυτή την έννοια, βασιστήκαμε σε ένα ομοιογενές δείγμα (εντοπισμένο με την λογική της «χιονοστιβάδας») τόσο ως προς το ακροατήριο των εκπαιδευτικών όσο και ως προς την επαγγελματική τους τροχιά.

4.4 Ανάλυση δεδομένων

Για την ανάλυση των δεδομένων αξιοποιήθηκαν τεχνικές περιγραφικής στατιστικής ανάλυσης και τεχνικές επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης (χ^2) με τη χρήση του στατιστικού προγράμματος SPSS (version 29.0.0.0). Επισημαίνεται ότι οι διαπιστώσεις από την επαγωγική στατιστική ανάλυση είναι ενδεικτικές και απαιτείται να διενεργηθούν μελλοντικές έρευνες, ώστε να επαληθευθούν τα πρώτα αυτά αποτελέσματα.

5. Αποτελέσματα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας σχετικά με τις αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών οι οποίοι κατά το σχολικό έτος 2021-2022 δίδασκαν σε τάξεις με μαθητές/τριες πρόσφυγες για την εκπαίδευση των παιδιών με προσφυγικό υπόβαθρο και κυρίως για τη γλωσσική τους εκπαίδευση. Οι περισσότεροι/ες ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί (70,4%) εργάζονταν σε σχολεία, στα οποία ο αριθμός των μαθητών/τριών προσφύγων ήταν 10% ή/και μικρότερος, ενώ το 14,89% δήλωσαν ότι ο αριθμός των μαθητών/τριών προσφύγων κυμαίνεται άνω του 30% στο σχολείο στο οποίο εργάζονταν το σχολικό έτος 2021-2022. Το κλίμα, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους, ήταν γενικά θετικό (ποσοστό: 77,8%), εκτός από κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις αρνητικών αντιδράσεων από γονείς (9,3%) και δυσaréσκειας εκπαιδευτικών (5,6%). Σε σχέση με τις γλωσσικές και τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών/τριών αυτών, οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι το σχολείο στο οποίο εργάζονταν ανταποκρίθηκε σε μέτριο βαθμό στις ανάγκες τους (38,9% και 37% αντίστοιχα). Ακολουθεί στις παρακάτω υπο-ενότητες η αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων στους τρεις άξονες ερωτήσεων σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας.

5.1 Εμπόδια στη διαδικασία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας

Οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να τοποθετηθούν ως προς ποιους παράγοντες θεωρούν εξαιρετικά, πολύ ή λιγότερο σημαντικά εμπόδια κατά τη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής από τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις, διαμορφώνονται 4 κατηγορίες με τα ενδεχόμενα εμπόδια, ανάλογα με το πόσο επηρεάζουν τη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής.

Ως **εξαιρετικά σημαντικούς** παράγοντες αξιολογούν:

- την απουσία οργανωμένου προγράμματος συμπερίληψης από την Πολιτεία (85,2%)
- το διάστημα εκτός σχολικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα (85,2%)
- το διάστημα εκτός σχολικής εκπαίδευσης στις χώρες προέλευσης (81,5%)

Ως **πολύ σημαντικούς** παράγοντες αξιολογούν:

- την έλλειψη επικοινωνίας σχολείου-οικογένειας (75,9%)
- την έλλειψη κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού (75,9%)
- τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των παιδιών ή/και των οικογενειών τους (74,1%)
- τις τραυματικές εμπειρίες των παιδιών (72,2%)

Ως **σημαντικούς** παράγοντες αξιολογούν:

- την περιορισμένη επαφή με την ελληνόφωνη κοινότητα εκτός σχολείου (68,5%)
- το μειωμένο ενδιαφέρον των γονέων για την εκπαίδευση των παιδιών τους (68,5%)
- την περιορισμένη επαφή με τους/τις συμμαθητές/τριες που μιλούν Ελληνικά (66,6%)
- την αρνητική στάση της κοινωνίας απέναντι στους πρόσφυγες (63%)

Ως **λιγότερο σημαντικούς** αξιολογούν:

- την απουσία της διδασκαλίας της μητρικής τους γλώσσας στο σχολείο (59,2%)
- την παράλληλη χρήση δύο ή/και περισσότερων γλωσσών (53,8%)
- το κλίμα στο σχολείο (50%)
- την εξοικείωση των μαθητών/τριών με διαφορετικό εκπαιδευτικό σύστημα (42,6%)

Σημειώνεται ότι η κατανομή των απαντήσεων μεταξύ των εκπαιδευτικών στη δήλωση ότι η παράλληλη χρήση δύο ή/και περισσότερων γλωσσών από τους/τις μαθητές/τριες ενδεχομένως δυσχεραίνει τη διαδικασία εκμάθησης τη Ελληνικής (το 53,8% σε μεγάλο ή πολύ μεγάλο βαθμό, ενώ το 46,3% σε μικρό βαθμό ή καθόλου) αποτελεί ενδιαφέρον εύρημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

5.2 Προτάσεις για τη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας στην ελληνική γλώσσα

Οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί κλήθηκαν επίσης να τοποθετηθούν ως προς τις προτάσεις, οι οποίες ενδεχομένως θα βελτίωναν τη γλωσσική ικανότητα στην Ελληνική των μαθητών/τριών προσφύγων σε περίπτωση εφαρμογής τους. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους ως **εξαιρετικά απαραίτητες** αξιολογούν:

- τη χρήση από τους/τις εκπαιδευτικούς παράλληλου εκπαιδευτικού υλικού για την εκμάθηση της Ελληνικής ως δευτερης/ξένης γλώσσας (90,7%)

- την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε συναφή με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση πεδία (90,7%)

Ως **πολύ σημαντικές** αξιολογούν:

- την πρόσληψη διερμηνέων στα σχολεία με μεγάλο αριθμό μαθητών/τριών προσφύγων (79,6%)
- την ένταξη των μαθητών/τριών προσφύγων στο σχολείο με ειδική/παράλληλη υποστήριξη, όπως Τάξεις Υποδοχής (75,9%)

Ως **σημαντικές** αξιολογούν:

- τη φοίτηση σε προπαρασκευαστικό έτος σε ξεχωριστή δομή εκπαίδευσης πριν ενταχθούν στο σχολείο (64,8%)
- την ενθάρρυνση από τη μεριά των εκπαιδευτικών των μαθητών/τριών προσφύγων να μιλούν την Ελληνική και τη μητρική τους γλώσσας στο σπίτι (64,8%)
- την ενθάρρυνση από τη μεριά των εκπαιδευτικών των μαθητών/τριών προσφύγων να μιλούν την Ελληνική και τη μητρική τους γλώσσας στο σχολείο (63%)

Ως **λιγότερο σημαντική** αξιολογούν:

- την παράλληλη διδασκαλία της Ελληνικής και της μητρικής γλώσσας στο πρόγραμμα του σχολείου (53,7%)

Αξίζει να αναφερθεί ότι ένα μεγάλο ποσοστό των εκπαιδευτικών θεώρησε ότι οι παρακάτω προτάσεις ενδεχομένως δεν θα συνέβαλαν στη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας στην Ελληνική των μαθητών/τριών προσφύγων:

- τη φοίτηση των μαθητών/τριών προσφύγων σε ειδικά σχολεία (88,9%)
- την ένταξη των μαθητών/τριών προσφύγων στο σχολείο χωρίς ειδική/παράλληλη υποστήριξη (88,9%)
- την ενθάρρυνση από τη μεριά των εκπαιδευτικών των μαθητών/τριών προσφύγων να μιλούν μόνο την Ελληνική στο σπίτι (81,5%)
- την ενθάρρυνση από τη μεριά των εκπαιδευτικών των μαθητών/τριών προσφύγων να μιλούν μόνο την Ελληνική στο σχολείο (66,1%)

5.3 Αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για την εκπαίδευση των προσφύγων

Οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να τοποθετηθούν σε μια σειρά από δηλώσεις για την εκπαίδευση των προσφύγων γενικά. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους, το 79,2% των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στους/στις μαθητές/τριες πρόσφυγες δεν είναι αντίστοιχη με αυτή των υπόλοιπων μαθητών/τριών, ενώ το 61% δεν θεωρούν αναμενόμενες τις χαμηλές σχολικές επιδόσεις των μαθητών/τριών προσφύγων, αν και το 64,8% πιστεύουν ότι είναι πολύ πιθανό να μην ολοκληρώσουν τη λυκειακή εκπαίδευση. Ως προς τις αναπαραστάσεις των ερωτώμενων εκπαιδευτικών για τις πολιτισμικές διαφορές των μαθητών/τριών προσφύγων και το πώς αυτές επηρεάζουν την εκπαίδευση, το 81,5% θεωρούν ότι δεν είναι αναμενόμενο οι πολιτισμικές διαφορές να δημιουργούν προβλήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στο ίδιο πλαίσιο, το 94,4% των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι η παρουσία των μαθητών/τριών προσφύγων δεν αποτελεί πρόβλημα για την πρόοδο των υπόλοιπων μαθητών/τριών. Αντίθετα, το 83,3% πιστεύουν πως η παρουσία τους στο σχολείο είναι πολύ πιθανό να λειτουργήσει ως στοιχείο εμπλουτισμού για τη γλώσσα και τον πολιτισμό των υπόλοιπων μαθητών/τριών και αντίστοιχα το 85,2% θεωρούν ότι μπορεί να ωφεληθεί συνολικά η σχολική κοινότητα από την παρουσία τους. Τέλος, η θετική αντιμετώπιση της παρουσίας των μαθητών/τριών προσφύγων στο σχολείο από τους/τις εκπαιδευτικούς επιβεβαιώνεται και από τη δήλωση σε ποσοστό 92,6% ότι η παρουσία τους είναι πιθανό να συμβάλει στην ανάπτυξη διαπολιτισμικών δεξιοτήτων σε όλους/ες τους/τις μαθητές/τριες.

5.4 Διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των εκπαιδευτικών με κριτήριο τα έτη προϋπηρεσίας και τη βαθμίδα εκπαίδευσης

Από τον έλεγχο μέσω του κριτηρίου χ^2 (chi-square) προκύπτουν διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των εκπαιδευτικών με κριτήριο τα έτη προϋπηρεσίας (κάτω ή πάνω από 20 χρόνια)

και βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία εργάζονται οι ερωτώμενοι/ες εκπαιδευτικοί (πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια). Συγκεκριμένα:

▪ Στη μεταβλητή **«Διάστημα εκτός εκπαίδευσης στην Ελλάδα»** ως ένα ενδεχόμενο εμπόδιο στη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής από τα παιδιά πρόσφυγες παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών ως προς τα έτη προϋπηρεσίας στην εκπαίδευση ($\chi^2= 4,78$, $df=1$, $sig.= 0,029$). Το 25% των εκπαιδευτικών με λιγότερα από 20 χρόνια προϋπηρεσίας θεωρεί ότι το διάστημα κατά το οποίο οι μαθητές/τριες πρόσφυγες βρίσκονται εκτός σχολικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα επηρεάζει από μέτριο βαθμό έως καθόλου τη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους/τις εκπαιδευτικούς με πάνω από 20 χρόνια προϋπηρεσίας είναι 3,8%.

▪ Στη μεταβλητή **«Περιορισμένη επαφή των μαθητών/τριών προσφύγων με Έλληνες συμμαθητές/τριες τους»** ως ένα ενδεχόμενο εμπόδιο στη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών ως προς τα έτη προϋπηρεσίας ($\chi^2= 6,26$, $df=1$, $sig.= 0,012$). Το 82,1% των εκπαιδευτικών με λιγότερα από 20 χρόνια προϋπηρεσίας θεωρεί ότι ο συγκεκριμένος παράγοντας επηρεάζει από μεγάλο έως πολύ μεγάλο βαθμό τη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους/τις εκπαιδευτικούς με πάνω από 20 χρόνια προϋπηρεσίας είναι 50%.

▪ Στη μεταβλητή **«Κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό»** ως μία από τις προτάσεις βελτίωσης της γλωσσικής ικανότητας των μαθητών/τριών προσφύγων στην Ελληνική παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών ως προς τα έτη προϋπηρεσίας στην εκπαίδευση ($\chi^2= 5,11$, $df=1$, $sig.=0,024$). Το 82,1% των εκπαιδευτικών με λιγότερα από 20 χρόνια προϋπηρεσίας θεωρεί ότι το κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό είναι από μεγάλο έως πολύ μεγάλο βαθμό σημαντικό για τη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας των μαθητών/τριών προσφύγων, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους/τις εκπαιδευτικούς με περισσότερο από 20 χρόνια προϋπηρεσίας αγγίζει το 100%.

▪ Στη μεταβλητή **«Απουσία οργανωμένου προγράμματος συμπερίληψης των παιδιών προσφύγων στο σχολείο»** ως ένα ενδεχόμενο εμπόδιο της διαδικασίας εκμάθησης της Ελληνικής, παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών ως προς τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία εργάζονται ($\chi^2= 5,52$, $df=1$, $sig.= 0,019$). Το 76,5% των εκπαιδευτικών που εργάζονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση θεωρεί ότι η απουσία οργανωμένου προγράμματος συμπερίληψης για τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες από την Πολιτεία επηρεάζει από μεγάλο έως πολύ μεγάλο βαθμό τη διαδικασία εκμάθησης της Ελληνικής από τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των εκπαιδευτικών που εργάζονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αγγίζει το 100%.

▪ Στη μεταβλητή **«Παράλληλη διδασκαλία της Ελληνικής και της μητρικής γλώσσας στο πρόγραμμα του σχολείου»** ως μία από τις προτάσεις βελτίωσης της γλωσσικής ικανότητας στην Ελληνική των μαθητών/τριών προσφύγων παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών ως προς τη βαθμίδα εκπαίδευσης ($\chi^2= 7,18$, $df=1$, $sig.= 0,007$). Το 67,6% των εκπαιδευτικών που εργάζονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση θεωρεί ότι το να διδάσκονται οι μαθητές/τριες πρόσφυγες και την Ελληνική και τη μητρική τους γλώσσα στο σχολείο είναι από μεγάλο έως πολύ μεγάλο βαθμό μία σημαντική πρόταση για τη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας στην Ελληνική, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των εκπαιδευτικών που εργάζονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι 30%.

▪ Στη μεταβλητή **«Ενθάρρυνση στη χρήση της Ελληνικής και της μητρικής γλώσσας στο σχολείο»** ως μια ενδεχόμενη πρόταση βελτίωσης της γλωσσικής ικανότητας των μαθητών/τριών προσφύγων στην Ελληνική παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών ως προς τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία εργάζονται ($\chi^2= 4,39$, $df=1$, $sig.= 0,036$). Το 73,5% των εκπαιδευτικών που εργάζονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση θεωρεί ότι το να ενθαρρύνουν τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες να χρησιμοποιούν την Ελληνική και τη μητρική γλώσσα στο σχολείο είναι από μεγάλο έως πολύ μεγάλο βαθμό σημαντικό για τη βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας στην Ελληνική, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των εκπαιδευτικών που εργάζονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι 45%.

6. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα ευρήματα της έρευνας, διαπιστώνουμε ότι οι αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών, που εργάζονται σε σχολεία στα οποία φοιτούν μαθητές/τριες με προσφυγικό υπόβαθρο για τη γλωσσική εκπαίδευση και γενικά για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων, είναι συνολικά θετικές, όπως επιβεβαιώνεται και από τις πρόσφατες έρευνες που έχουν διεξαχθεί για το θέμα αυτό (Στεργίου & Σιμόπουλος 2019). Ωστόσο, παρατηρούνται αντιφάσεις στις απαντήσεις των εκπαιδευτικών που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης για τον εντοπισμό των βαθύτερων αιτιών αυτών των αντιφατικών πεποιθήσεων. Ενδεικτικό παράδειγμα, όπως προκύπτει από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, η στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στη σχολική πορεία των μαθητών/τριών προσφύγων, καθώς από τη μία πλευρά πιστεύουν ότι δεν είναι αναμενόμενες οι χαμηλές σχολικές επιδόσεις και από την άλλη πιστεύουν σ' έναν ικανοποιητικό βαθμό ότι δεν είναι πιθανό να ολοκληρώσουν τη λυκειακή εκπαίδευση.

Όσον αφορά τη γλωσσική εκπαίδευση, τα βασικότερα εμπόδια στη διαδικασία της εκμάθησης της Ελληνικής τα εντοπίζουν στην απουσία ενός οργανωμένου προγράμματος συμπερίληψης από την Πολιτεία και τα διαστήματα που βρίσκονται εκτός σχολικής εκπαίδευσης είτε στη χώρα προέλευσης είτε στη χώρα καταγωγής, ενώ για το ζήτημα αυτό η στάση των εκπαιδευτικών σχετικά με την παράλληλη χρήση δύο ή/και περισσότερων γλωσσών αποτελεί ένα εύρημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης και σχετίζεται άμεσα με τη συζήτηση για τη διγλωσσία ή την πολυγλωσσία ως εμπόδιο ή κίνητρο εκμάθησης μιας νέας γλώσσας (Καλογερογιάννη 2022) και τις οικογενειακές πρακτικές που ακολουθούνται για τη γλωσσική διατήρηση ή τη γλωσσική μετατόπιση (Andritsou & Chatzidimou 2020).

Ως προς τις τοποθετήσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τις προτάσεις βελτίωσης της γλωσσικής ικανότητας των μαθητών/τριών προσφύγων διαφαίνεται έντονα η ανάγκη της επιμόρφωσης και μάλιστα της ουσιαστικής κατάρτισης για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην πραγμάτωση του ρόλου τους [3] στη σύγχρονη εκπαιδευτική πραγματικότητα (Στεργίου & Σιμόπουλος 2019) και η υποστήριξη του έργου τους με τη χρήση κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού για την εκμάθηση της Ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας.

Τέλος, φαίνεται ότι μεταβλητές όπως τα έτη προϋπηρεσίας και η βαθμίδα στην οποία εργάζονται οι εκπαιδευτικοί επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τοποθετούνται σε μια σειρά από τα υπό εξέταση ζητήματα, καθώς νεότεροι/ες εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι η ενθάρρυνση των μαθητών/τριών στη χρήση της μητρικής γλώσσας και η παράλληλη διδασκαλία της Ελληνικής και της μητρικής γλώσσας στο σχολείο, ιδίως για τους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, θα βοηθήσει τους/τις μαθητές/τριες πρόσφυγες στη διαδικασία της εκμάθησης της Ελληνικής σε σύγκριση με τους/τις εκπαιδευτικούς με περισσότερα από 20 χρόνια προϋπηρεσίας. Και παρόλο που η υποστήριξη με κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό αποτελεί και για τις δύο ομάδες σημαντική ανάγκη, φαίνεται ότι για τους/τις εκπαιδευτικούς με περισσότερα χρόνια προϋπηρεσίας κρίνεται επιτακτική. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι οι τάσεις που εντοπίσαμε στην παρούσα έρευνα είναι ενδεικτικές και χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση για την επιβεβαίωση αυτών των πρώτων αποτελεσμάτων και διεξαγωγή ποιοτικών ερευνών για τη διερεύνηση σε βάθος των αιτιών, σχετικά με τις αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για τα θέματα που αφορούν την εκπαίδευση των προσφύγων.

Υποσημειώσεις

[1] <https://www.minedu.gov.gr/ekpaideusi/refug-educ>

[2] <https://paratiritirio.edu.gr/sinigoros-ekpaideysi-prosfygwn/>

[3] Για μια κατατοπιστική παρουσίαση των δομικών στοιχείων του ρόλου του εκπαιδευτικού βλ. Γκότοβος 2003

Βιβλιογραφία

- Andritsou, M. & Chatzidimou, K. (2020). Family Language Policy and Childhood Bilingualism: A Multidimensional Theoretical Analysis. *European Journal of Language and Literature*, 6(3), (54-66).
- Clark, T., Foster, L., Sloan, L. & Bryman, A. (2021). *Bryman's social research methods* (sixth edition). Oxford University Press.
- Γιαβρίμης Π. (2022). Απόψεις εκπαιδευτικών για την ένταξη των μεταναστών και προσφύγων και την ελληνική εκπαιδευτική πολιτική. *Παιδαγωγικός Λόγος*, 28(1), (57-77). <https://doi.org/10.12681/plogos.31206>
- Gkaintartzi, A., Kiliari, A., & Tsokalidou, R. (2015). 'Invisible' bilingualism – 'invisible' language ideologies: Greek teachers' attitudes towards immigrant pupils' heritage languages. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 18(1), (60-72).
- Γκότοβος, Α. (2003). *Η λογική του υπαρκτού σχολείου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Griva, E., & Chostelidou, D. (2012). Multilingual competence development in the Greek educational system: FL teachers' beliefs and attitudes. *International journal of multilingualism*, 9(3), (257-271).
- Δημητριάδου, Κ. (2008). Διδακτικές προσεγγίσεις σε μικτές τάξεις στο πλαίσιο φιλολογικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο. Στο: *Διδασκαλία και μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο: διδακτικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικό υλικό* (επιστ. υπεύθυνη Ζ. Παπαναούμ) (σελ. 37-53). Πρακτικά Ημερίδας, Θεσσαλονίκη 10 & 11 Δεκεμβρίου 2007.
- Καλογερογιάννη, Φ. (2022). Δεσπόζουσα γλώσσα, ιδιότητα του πολίτη, επάρκεια επικοινωνίας και αλλόγλωσσοι/δίγλωσσοι μαθητές. *Νέα Παιδεία*, τ. 182, (116-131).
- Καλογερογιάννη, Φ. (2023). Η αξιοποίηση του ραδιοφωνικού θεάτρου στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε περιβάλλοντα πολιτισμικής και γλωσσικής ετερότητας. Στο: Μ. Κλαδάκη & Κ. Μαστροθανάσης (επιμ.), *Αναδυόμενες τεχνολογίες στο εφαρμοσμένο θέατρο και το εκπαιδευτικό δράμα* (116-128). Αθήνα: Gutenberg.
- Katsigianni, V., & Kaila, M. (2019). Refugee education in Greece: A case study in primary school. *IJAEDU-International E-Journal of Advances in Education*, 5(15), (352-360).
- Κεσίδου, Α. (2008). Διδακτικές προσεγγίσεις στο πολυπολιτισμικό σχολείο: αρχές της Διαπολιτισμικής Διδακτικής. Στο: *Διδασκαλία και μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο: διδακτικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικό υλικό* (επιστ. υπεύθυνη Ζ. Παπαναούμ) (11-27). Πρακτικά Ημερίδας, Θεσσαλονίκη 10 & 11 Δεκεμβρίου 2007.
- Μαλιγκούδη Χ., & Τσαουσίδης Α. (2020). Στάσεις εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) απέναντι στην εκπαίδευση προσφύγων μαθητών. *Ερευνα στην Εκπαίδευση*, 9(1), (22-34). <https://doi.org/10.12681/hjre.22066>
- Μάρκου, Γ. (2010). Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Αθήνα.
- Mattheoudakis, M., Chatzidaki, A., & Maligkoudi, C. (2017). Greek teachers' views on linguistic and cultural diversity. *Selected papers on theoretical and applied linguistics*, 22, (358-371).
- Mitits, L. (2018). Multilingual Students in Greek Schools: Teachers' Views and Teaching Practices. *Journal of Education and e-Learning Research*, 5(1), (28-36).

Sakka, D. (2010). Greek teachers' cross-cultural awareness and their views on classroom cultural diversity. *Hellenic Journal of Psychology*, 7(9), (98-123).

Σγούρα Α., Μάνεσης Ν., & Μητροπούλου Φ. (2018). Διαπολιτισμική εκπαίδευση και κοινωνική ένταξη των παιδιών-προσφύγων: Αντιλήψεις εκπαιδευτικών. Διάλογοι. *Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 4, (108–129). <https://doi.org/10.12681/dial.16278>

Σοφός, Α. (2021). *Πρακτικές διδασκαλίας για τη διαπολιτισμική αγωγή με τη χρήση νέων μέσων*. Αθήνα: Ίων.

Στεργίου, Λ. (2013). Η κινηματογραφική δημιουργία ως εργαλείο διαπολιτισμικής παιδαγωγικής. Στο: Χ. Γκόβαρης (επιμ.), *Διδασκαλία και Μάθηση στο Διαπολιτισμικό Σχολείο* (223-244). Αθήνα: Gutenberg.

Στεργίου, Λ. & Σιμόπουλος, Γ. (2019). *Μετά το κοντέινερ. Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Αθήνα: Gutenberg.

Zotou, E. (2017). Early childhood teachers' perceptions of intercultural education in state schools of Thessaloniki and surrounding areas. *Journal Of Language and Cultural Education*, 5(3), (127-143).

Χριστοδούλου, Μ. (2022). Μια τυπολογία των ερευνητικών σχεδίων στην ποιοτική έρευνα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 159, (91–121). <https://doi.org/10.12681/grsr.30827>